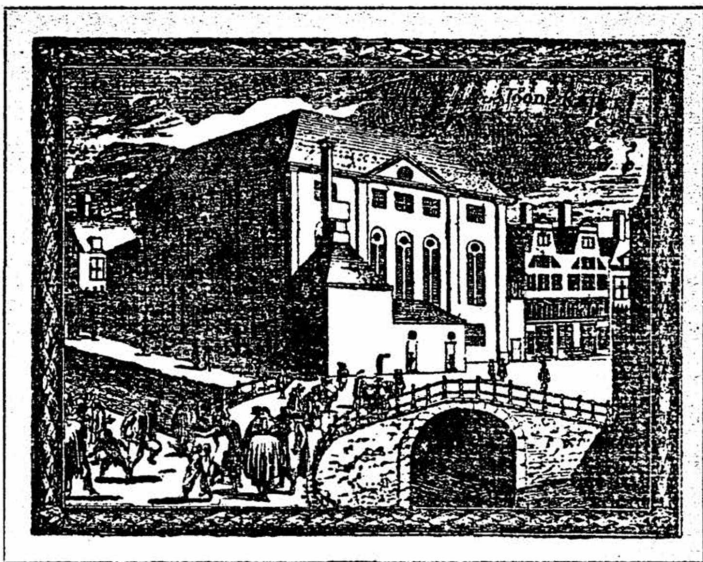

DE OUDSTE SYNAGOGEN DER HOOGDUITSCH- JOODSCHE GEMEENTE TE AMSTERDAM (1635-1671)

door Dr. D. M. SLUYS, Secretaris
van de Nederlandsch-Israëlitische
Hoofdsynagoge te Amsterdam

AMSTERDAM, 1921

HET AUTEURSRECHT IS IN
ELK OPZICHT VOORBEHOUDEN

DE OUDSTE SYNAGOGEN

I.

DEZE bijdrage, die als feestgave ter gelegenheid van het tweehonderd en vijftigjarig bestaan der Groote Synagoge te Amsterdam het licht ziet, is een bescheiden uiting van dankgevoel jegens de Commissie, die zich op uitnoodiging van het Kerkbestuur der Nederl. Israel. Hoofdsynagoge alhier, bereid heeft verklaard, om het voor het geheele Jodendom in Nederland beteekenisvolle feit van de stichting der Groote Synagoge op een waardige wijze te herdenken.

Moge de kennisneming van de in deze bijdrage verhaalde lotgevallen der oudere zusteren van de Groote Synagoge strekken tot opwekking van de algemeene belangstelling in de geschiedenis der Hoofdsynagoge, waarvan een systematische beschrijving tot dusverre niet is verschenen.

Het is den schrijver dezer bijdrage een aangename plicht aan dit voorwoord toe te voegen een woord van erkentelijkheid jegens den Heer S. SEELIGMANN, die, door de beschikbaarstelling van zijn kostelijke boekerij en van de door hem bij zijn studie van de geschiedenis dezer gemeente verzamelde gegevens, hem van grooten dienst is geweest.

Wanneer eens de geschiedenis der Hoogduitsch-Joodsche Gemeente van Amsterdam zal worden bewerkt, dan zullen ook de bouwstoffen, door SEELIGMANN verzameld, mede een der grondslagen vormen waarop het geschiedenisverhaal zal worden opgebouwd.

II.

ברוך ה' אשר הפליא חסדו לנו בעיר
 "אמשטרדם המהוללה", „Geloofd zij God, die Zijn
 wonderbare genade ons heeft bewezen in de stad
 Amsterdam, „de hooggeprezene", vangen
 Parnassijns der Hoogduitsche Joodsche Gemeente
 te Amsterdam in het jaar 5430 A. M. (September 1669—Sep-
 tember 1670) hun aantekeningen aan betreffende de stichting
 van het bedehuis, dat zij met liefdevollen trots den naam
 zullen geven van „DE GROOTE SYNAGOGE."

Inderdaad, een wonder gebeuren was er geschied. Een vijf en dertigtal jaren vroeger gegrondvest door een handjevol vluchtelingen, beroofd van bijna al hun have en goed, naar Hollands gastvrijen bodem vliedend voor den moordlust en het fanatisme van de woeste legerscharen, die Duitschland toen doortrokken, voor hun levensbestaan vooreerst aangewezen op de hulp en den steun van hun vermogende Sefardische geloofsbroederen, was de gemeente der Hoogduitsche Joden zoo door een natuurlijken aanwas, als door de vestiging van geloofsgenooten van elders in rustiger tijden naar het „klein Jeruzalem" getrokken, ongeveer het jaar 1670 reeds geworden tot een aanzienlijke gemeente. In Amsterdam, de „hooggeprezen" stad, gelijk haar ook PHOEBUS LEVIE, openlijk uiting gevend aan de dankbaarheid en erkentelijkheid zijner Joodsche medeburgers, noemt in zijn bij den bouw der Groote Synagoge in het licht verschenen feestuitgave van den Pentateuch, in de machtigste van de groote steden Hollands, het aanzienlijkste gewest van de binnen en buiten Europa hooggeëerde Zeven Provinciën, daar was het hun, die er de gewetensvrijheid vonden, die in hun geboorteland hun was geweigerd, dank den ruimen

blik van Amstels „hochwürdige, berühmte” Magistraten toegestaan geworden, om open en vrij, niet verborgen in slop of steeg, een trotsch bedehuis volgens de plannen van den beroemden bouwmeester DANIEL STALPAERT te doen verrijzen. Welke gevoelens moeten de ouderen onder hen, die na veel omzwervingen in een armoedig vertrek ten huize van een hunner lotgenooten, het eerst in Amsterdam godsdienst-oefeningen met „Minjan” hadden gehouden, hun kinderen, die hen hadden hooren verhalen van de bekommernissen, die hun deel waren geweest, hebben vervuld, toen het besluit tot stichting van het bedehuis, dat onder Godes zegen zijn tweehonderd en vijftigjarig bestaan nu mag herdenken, tot uitvoering was gebracht? De in het volgend relaas den lezer voorgelegde geschiedenis van de Synagogen, die voor de stichting der Groote Synagoge in gebruik waren, geeft een niet onvolledig beeld van de wederwaardigheden, die de Hoogduitsche Joodsche Gemeente heeft moeten ondervinden, voordat zij het voorrecht had haar Groote Synagoge te mogen inwijden. Zij is in hoofdzaak opgebouwd op gegevens uit het archief der gemeente, waarin spaarzame aantekeningen van besluiten van Parnassijns en bewaard gebleven notitiën van financieelen aard, trots de onvolledigheid, waarvan het overigens het kenmerk draagt, ons een beeld geven van de geschiedenis der oudste Synagogen van de Hoogduitsche Joodsche gemeente, te niet doende de gangbare voorstelling, die berust op het verhaal van MAHARAM MAARSEN, (bewaard o.a. bij SJEËRITH JISRAEL), zelf een der mannen van het jaar 1635 en op de mededeelingen van Amsterdam's Historie-schrijver JAN WAGENAAR.

MAHARAM MAARSEN verhaalt n.l. het volgende:¹)

„Wij Askenasim te Amsterdam, hebben voor het eerst eene godsdienstoefening met Minjan gehouden op het Nieuwjaarsfeest

¹) De vertaling van Sjeërith Jisrael door L. GOUDSMIT AZN. Amsterdam 1855 blz. 555 is hierbij in hoofdzaak gevolgd.

en den Verzoendag van het jaar 5396. Wij hadden toen voor deze gelegenheid twee heilige Wetsrollen geleend van de Portugeesche gemeente, eene van welke aan FRANCISCO GOMEZ DA COSTA, bij wien ik in dienst was toebehoorde, terwijl de andere de eigendom was van zekeren IZAAK MUSKATO. Onze Godsdienst-oefening werd op genoemde heilige dagen gehouden op Vloomburg, ten huize van ANSEL ROOD, welke daarbij als voorzanger fungeerde. Het daarop volgende Loofhuttenfeest werd door ons geen Minjan gevormd, maar woonden wij de godsdienstoefening bij in de Portugeesche Synagoge, omdat wij Hoogduitsche Joden, geen Ethrog (Cederappel) bezaten. Na het Loofhuttenfeest echter, hadden wij des Sabbaths dikwerf onze eigene Godsdienstoefeningen.

Een half jaar later kwamen nog onderscheidene Hoogduitsche Joden herwaarts, zoodat wij in staat waren een klein vertrek in eene gang te huren, om er onze Godsdienstoefeningen te houden. Wij benoemden toen twee Parnassijs en twee Notabelen, en stelden R. MOSÉ WEIL tot Opperrabbijn aan; ANSEL ROOD werd nu ook bepaald als voorzanger benoemd en bekleedde tevens de plaats van Notabel, terwijl COMPRICH LEVI, tot tweede Notabel werd verklaard. De namen der twee boven bedoelde Parnassijs waren: JAĀKOB PECKHOVEN en MICHAËL. Een en ander geschiedde in het jaar 5396 (Sept. 1635 — October 1635 gew. jaart.)

Van een bedehuis gesticht of betrokken, nadat het in 1636 gehuurde kamertje in gebruik was genomen, is bij SJEËRITH

¹⁾ Deze mededeeling vereischt eenige aanvulling.

Eerst in 1641 werd besloten naast de Parnassijs, genaamd MEMOENIEM, aan te stellen eenige טובים (*notabelen*); ANSHEL ROOD, zich schrijvende en tekenende זל נפתלי אשר בן הקדוש ר', was een van de Penningmeesteren, hij stierf na 1650. JAĀKOB PECKHOFEN was een van de hoofdfiguren van de gemeente. Zijn handteekening luidt: הדר לע"ע יעקב בן החבר ר' יודא מפעקרוובן כאמסטרדם. Hij was koopman en reisde veel. COMPRICH LEVI (נומפריט) teekent officieel: לא"א יהודא הלוי זל. Hij oefende later het slagersbedrijf uit. Hij stierf begin 1669. MICHAËL, is vermoedelijk de Parnassijn, die zich פפערדרשום מחובים מייכאל בן חיים זל פפערדרשום מחובים מייכאל בן חיים זל teekent. R. MOSÉ WEIL tekenende zich משה בן הרר' יעקב וועלא זל. זל'ה מפראנ

JISRAEL geen spoor te vinden. Deelde WAGENAAR trouwens ook niet mede, dat in 1648 de vroedschap den Hoogduitschen Joden het bouwen eener openbare Synagoge had verboden, welke mededeeling het hiaat in de berichtgeving van SJEËRITH JISRAEL voldoende verklaarde!

Zoo een kalm verloop echter als de op de mededeelingen van beiden geconstrueerde voorstelling het deed voorkomen, had het Synagogewezen in de eerste jaren der gemeente niet. Het kamertje in den gang op Vloomburg moet althans spoedig verlaten zijn geweest.

In 1636 toch reeds blijkt het bidlokaal een tamelijken omvang te hebben gehad, te oordeelen naar een in 1910 door DR. KURT SCHOTTMÜLER in „die Zeitschrift des West-Preussischen Geschichtsverein” (Heft 52) gepubliceerde bewerking van een in handschrift bewaard gebleven reisbeschrijving van CHARLES OGIER, Secretaris van den bekenden Franschen ambassadeur le Comte d'AVAUX en in 1906 pas ontdekt te Londen door den geheim-archivaris PROF. DR. ADOLF WARSCHAUER—POSEN. Genoemde OGIER bezocht Holland in 1636. Op Zaterdag 26 Juli 1636 (23 Tammoez 5396) bracht hij een bezoek aan de Hoogduitsche en aan de Portugeesche Synagoge. Hij verhaalt daarvan als volgt:

„De Synagogen zijn op dezelfde wijze gebouwd, als de kerken der Gereformeerden. De vrouwen zitten op de galerijen achter traliwerk, waar zij doorheen kunnen zien; zelf kunnen zij echter alleen gezien worden, als zij staan. De mannen zitten beneden in het schip op lange banken langs den muur; meer naar beneden de jonge lieden. Waar bij ons (Roomsch-Katholieken) het altaar is, bevindt zich daar de Tabernakel of de Arke. Daarin bewaren zij hun heilige voorwerpen, daaruit halen zij ook hun Heilige Schrift, niet den geheele Bijbel maar slechts den Pentateuch, de vijf boeken Mozes, die op een zeer lange perkamentstrook geschreven zijn. Deze wordt gerold om twee stokken en met zijden banden als een zuigeling toegebonden. Aan de uiteinden der stokken zijn zilveren schelletjes naar de wijs van onze kinderrammelaartjes bevestigd. Over deze rollen worden overtrekken of om-

hulsels van zijde- of goudstof of van een of ander soort geborduurd goed getrokken. Als dit kostbaar onderpand van hun geloof uit de Arke naar den lezenaar (Biema) wordt gedragen, staan zij allen op en buigen het hoofd. Nadat het op den lezenaar, die vlak is als een tafel, is nedergelegd, neemt men den mantel er af, haalt het perkament er uit, en rolt het uit elkander; dan wordt er gelezen, gezongen, of veeleer gemompeld. Er staan voortdurend drie of vier personen aan den lezenaar, die soms gelijktijdig, soms alleen zingen; soms zingt ook de geheele menigte. Bij afwisseling vraagt de een den ander iets. Meestal echter wendt de Rabbijn zich tot een der meer verwijderd staande personen en deze begint dan aanstonds iets te mompelen. Zoo komen dan achtereenvolgens de een na den ander naar den lezenaar. Het is verboden daar iemand te groeten of het hoofd te ontblooten. De Joden dragen witte mantels uit camelot (wollen stof), die over het hoofd reiken, aan de vier hoeken zijn boorden van tafzijde van verschillende kleuren opgenaaid. Enkelen bezaten ook hun eigen gebedeboeken, die allen in het Hebreeuwsch zijn geschreven. Ik zag jongelingen en ook knapen, die het Hebreeuwsch zoo goed lezen en begrijpen, als ik het Fransch. Als zoo eenigen tijd uit de Pentateuch een stuk met zang is voorgedragen, wordt hij weder tezamengerold, een knaap treedt op den lezenaar toe, zingt nog al lang alleen, dan verheft zich de menigte en zingt tot slot iets op tamelijk muzikale wijze.

Ik begaf mij toen in de andere (Portugeesche Synagoge), waar als Rabbijn werkzaam is de geleerde, doch geheel niet grijze MENASSÉ BEN ISRAEL; van dezen had ik reeds iets door MOCHINGER in Danzig gehoord. Ik sprak hem aan en onderhield mij aanvankelijk goed met hem. Toen hij echter door een gesprek met dames uit Utrecht in beslag werd genomen, ging ik, daar ik nog al gehaast was, verder en bekeek ondertusschen de Synagoge. Deze is overal met paneelen versierd, waarop planten, boomen en Hebreeuwsche spreuken zijn geschilderd, maar geen levende wezens, niet eens een vlieg of een worm. Deze Joodsche vrouwen zien zoo helder en deftig uit, als welke andere vrouwen ook in de stad. Een verschil toonen haar oogen. Want de Portugeesche vrouwen hebben zeer donkere, de Hollandsche blauwe of grijze oogen. Nergens leven de Joden, naar hun eigen zeggen, zoo vrij als in Amsterdam".

Niet minder dan de zorg voor hun bestaan drukte de leden der nieuwe gemeente de behoefte aan Synagogeruimte.

Het Synagogebezoek was een deel van hun dagelijksch bestaan. In de Synagoge ruzieden zij ook hun onderlinge twisten uit, zoowel over particuliere zaken als over het beheer der gemeente en de ceremonieele orde in de Synagogen; daar vernamen zij, wat Parnassijs, wat Regeerders besloten hadden en al wat hen aanbelangde. In 1639 hebben zij dan ook vermoedelijk weder een nieuw gebouw betrokken. In dat jaar wordt toch naast R. ANSHEL ROOD een nieuwe Voorzanger aangesteld: ELIAZER BEN ELIA KOTTENHEIM uit Frankfort, zich later noemende: **הק"א ליעזר בן לא"א** מהור"ר אליה ממשפחת קוטנים וז"ל מק"ק ורנקפורט שי"ן דק"ק **אמשרדס** onder zijn tijdgenooten bekend als R. LEIZER GAZZEN.

De gemeente telde toen reeds meer dan 120 mannelijke lidmaten, te oordeelen naar een op 23 Nisan 5400 (15 April 1640) opgemaakte akte, waarbij zich de gemeentenaren vereenigen om een krachtig einde te maken aan de tweespalt en twisten, die dag aan dag in de Synagoge voorvielen en nadeelig werkten op het bezoek aan de Synagoge en ook het voortbestaan der gemeente-instellingen bedreigden. Deze akte is mede door R. LEIZER GAZZEN onderteeekend.

Misschien alleen ten behoeve van den dienst op de kerkelijke feestdagen was ook het benedenhuis onder de Synagoge tot bidlokaal ingericht. Aan ceremoniegelden op de kerkelijke feestdagen van het jaar 5401 (October 1640) wordt toch in de beneden-synagoge (**בבית הכנסת דלמטה**) ontvangen een bedrag van $f40.86$.

Ter verschaffing van meerdere ruimte aan de Synagoge-bezoekers huren Parnassijs in 1642 een huis, toebehoorende aan DAVID DE PRETO, dat zij tot bedehuis inrichtten. Zij voldoen in dat jaar en ook in het volgende verschillende rekeningen **וועגן ניהאן שול** (voor den bouw der nieuwe Synagoge). Nog op 6 Sjebat 5403 = 26 Januari 1643 wordt aan den timmerman JAN WILLEMSZ, een rekening er voor betaald.

DE OUDSTE SYNAGOGEN

Vermoedelijk is dit de Synagoge, die blijkens een betaling op 18 Siwan 5409 = 29 Mei 1649 en eenige besluiten uit het jaar 1651 stond op Marken (thans Valkenburgerstraat¹⁾). Althans op 10 Kislew 5410 = (14 November 1649) wordt אלשי שור (den Portugees) huur voldaan voor de דעם פרומינעויר (de oude Synagoge; inmiddels immers was een nieuwe in gebruik genomen).

Daarnaast schijnt evenwel de oude Synagoge nog tot 1648 in gebruik te zijn gebleven, onder den naam van andere of „jene” sjoel. Als voorzanger fungeert er R. ANSHEL ROOD.

Reeds in 1646 echter vatten Parnassijns het plan op weder een nieuw bedehuis te stichten, nu echter van den grond op gebouwd. Het plaatsgebrek was zoo dringend, dat aan vrouwen in het geheel niet zitplaatsen kunnen worden verhuurd. Men stelde haar tevreden met een belofte van een eventueele verbouwing van de vrouwengalerij. Zelfs de toen onbezette plaats van de Opperrabbijnsvrouw kan niet open blijven en wordt aan een ander verhuurd. Aan iemand, die zich hier komt vestigen, wordt bij gebrek aan een andere plaats een plaats op de Biema aangewezen.

De vrede, die aan den 80-jarigen oorlog een eind zou maken, was in zicht. Amsterdam bloeide; de jonge gemeente ondervond ongetwijfeld de voordeelen daarvan. Zoo kan het gebeuren, dat op Zondag 24 Tebeth 5408 (25 Januari 1648) SALOMON DAVIDSZOON PERELSHEIM kan accordeeren over de plaats hem toe te wijzen in de בנ"ה החדש שיכנה במהרה כימינו (in de nieuwe Synagoge, die spoedig zal worden gebouwd).

Op 9 Sjebat (10 Febr.) volgt een betaling van f46.90 aan דער עצה (de Vroedschap) wegens עקסיקייט (executiegeld)!! Even later wordt een bedrag van f140.62½ als 40ste penning

¹⁾ Als een curiosum zij medegedeeld, dat in een dier besluiten bij vergissing eerst was geschreven איילנבורג (Uilenburg) en dit daarna verbeterd is in מרקד (Marken).

voor den grondaankoop voldaan en wordt melding gemaakt van betalingen aan de רויטי מיינשטר (rooimeesters). De door Parnassijns aangevraagde vergunning tot den bouw der Synagoge, was in facto dus verleend. Op 1 Tammoez (12 Juni) komt een overeenkomst tot stand tusschen Parnassijns en יצחק בן משה נפתלי הלוי ITSCHAK BEN R. MOSCHÉ NAFTALI HALEVI, (in officieele stukken ISACK VAN DUYS), אליעזר בן משה ELIAZER BEN MOSCHÉ (officieel ELIASER MOSES) en אברהם בן יצחק ABRAHAM BEN R. ITSCHAK), beide laatstgenoemden zelf toen Parnassijns, die drie huizen naast elkander gelegen in de belendende gang, (bedoeld worden blijkens een aantekening op een andere plaats, huizen, die tegenover de Synagoge gelegen zijn) hebben gekocht, en zich en hun rechtverkrijgenden tegen ontvangst van een jaarlijksche canon van f100.— gedurende 8 jaren, verbinden om die huizen niet hooger op te trekken dan de Synagoge, en de vensters niet te veranderen. Parnassijns verkrijgen tevens gedurende vier jaren het recht, om de huizen voor den kostenden prijs van f3375.— aan te koopen.

De plaats, waar ongeveer de nieuwe Synagoge verrezen is, zou met zekerheid kunnen worden vastgesteld uit een aantekening in het Stedelijk Register der Kwijtscheldingen van 1648, waarbij ELIASER MOSES wordt kwijtgescholden voor de betaling der door hem aangekochte huizen, staande op Vloomburg in de Sleperssteeg, ware het niet, dat die steeg van andere zijde niet bekend is en zij op de kaart van Amsterdam van BALTHAZAR FLORISZ ook niet voorkomt. Toch is de plaats bij benadering vast te stellen. Blijkens het verpondingsregister van de 8ste penning van het jaar 1650 waren de huizen gelegen aan de gracht, (in latere jaren bekend als Stroomarkt, thans Waterlooplein nos. 2—58), drie huizen van den hoek van de Leprozengracht, dus ter hoogte waar nu de Waterlooplein-Synagoge is. Wellicht is de thans nog daar bestaande gang de voormalige Slepers-

steeg. Van een Jooden Kerck, behalve die der Portugeesche gemeente aan de overzijde, is in het verpondingsregister niets te vinden.

De vraag ligt voor de hand, hoe is te verklaren de door WAGENAAR bedoelde resolutie van de Vroedschap van 1648, waarbij aan de Hoogduitsche Joden wordt verboden een Synagoge en een vleeschhal te bouwen. Op zijn zachtst gesproken heeft hier een vergissing plaats gevonden. Burgemeesteren, aldus de resolutie van Heeren gecommitteerde Raden van 11 Juni 1648, hadden de Vroedschap medegedeeld, dat zij op het bericht, dat de Joden hier ter stede besloten hadden tot den bouw van een nieuwe Synagoge te bouwen om in het Hoogduitsch te preken en van een vleeschhal dit den Joden hebben verboden en de Vroedschap heeft zich hiermede vereenigd, omdat noch het een noch het ander te gedoogen was, inzonderheid ten opzichte van de vleeschhal niet, daar de Joden onbevoegd waren een nering te drijven. Het verbod heeft klaarblijkelijk alleen betrekking gehad op de vleeschhal, tot welker oprichting eerst in 1672 vergunning wordt verleend. De schrijver van Burgemeesteren moet bij het redigeeren der resolutie een vergissing hebben begaan. De bouw was toch feitelijk reeds toegestaan. Trouwens het volgend jaar brengen Burgemeesteren en Schepenen een officieel bezoek aan de nieuwe Synagoge.

De weigering der vergunning om een vleeschhal te bouwen, hetgeen der Portugeesche gemeente wel was toegestaan, was voor Parnassijns een zware tegenslag. De opbrengsten dier hal hadden toch moeten dienen om de kosten van den bouw der Synagoge te financieren. De gemeente had slechts weinig inkomsten. Deze bestonden uit een zitplaatsheffing (מס של בית הכנסת of כדעת בית הכנסת) afwisselend van 1 tot 3 stuivers wekelijks, offergeld, ceremoniegelden alles geïnd door de Penningmeesters van de Synagoge, ge-

naamd שול גבאים, slachtgelden, en inkoopgelden van nieuw toegetreden Balbattim (lidmaten). Met den bouw was een bedrag van meer dan f 3000.— gemoeid. De gemeentelieden hadden een bedrag van f 900.60 geofferd; uit Frankfort a.Main was een gift ontvangen van 22 R. D. Een bedrag van f 400.— was geleend. De koopsom van den grond zelf werd den verkooper niet voldaan. Zij bleef op het gebouw als hypotheek gevestigd. Het was voor Parnassijns een uitkomst, als ISACK VAN DUYS hun beloofde een aanzienlijke bijdrage in de kosten, misschien wel de opbrengst van het huis dat hem behoorde.

ISACK VAN DUYS sterft echter inmiddels en zijn erfgenamen maken bezwaar de bijdrage te verleen. De erfgenamen schijnen daarbij opgestoot te zijn door twee personen die als raddraaiers en belhamels in de gemeente bekend geweest schijnen te zijn en algemeen bekend waren als: דרי שני לויין „de twee Levies” LEIB שרלוויל (CHARLEVILLE) en een zekere LEIB meer bekend als שריוס לייבן (SOORTJES? LEIBCHEN). Met LEIB CHARLEVILLE was op 15 Menachem 5408 = 3 Augustus 1648 nog een overeenkomst gesloten, die den vrede tusschen de Parnassijns en hem zou moeten herstellen. De andere LEIB had van ouds een veete tegen Parnassijns. Deze besluiten den beiden LEIBEN den toegang tot de Synagoge gerechtelijk te doen verbieden.

Beiden wreken zich later door bij den Drost van Muiden een aanklacht tegen Parnassijns in verband met de begraafplaats in te dienen. Dezen, hoewel in het gelijk gesteld, hadden voor de procedure de som van f 159.— te voldoen. Ter betaling van de kosten werd in de Synagoge een buitengewoon offering ingesteld צו דען לייבן (wegens de LEIBEN). Ook het geschil met de erven van ISACK VAN DUYS kostte de gemeente een aanzienlijk bedrag. Met salarissen van advocaten, notarissen, gerechtskosten en fooien, aan een reis naar 's-Gravenhage, waar een comparitie plaats vond

voor het Hof van Holland, zijn tamelijke sommen gemoeid. Ten slotte komt het voor „goede mannen” tot een arbitrage, waarbij de gemeente een bedrag van f 1187.50 ontvangt.

In het begin van 1649 komt het gebouw gereed. Het heeft echter niet zoolang geduurd, of Parnassijns moesten met den verkooper van den grond tot een accoord komen. Bij het bouwen was er naar gestreefd de perceelen zoo rendabel mogelijk te maken; in de eerste tijden ontvangen Parnassijns een niet onaanzienlijk bedrag aan huren. Ook de Voorzanger heeft in het complex dat er gebouwd was, zijn woning gehad en de vergaderzaal van Parnassijns was er eveneens gevestigd. Voor de gemeente schijnt echter de last van de exploitatie te zwaar te zijn geweest. In het begin van de vijftiger jaren reeds, hebben Parnassijns den verkooper of diens rechtverkrijgende het perceel overgedragen, dat zij alsnu van dezen huren voor de som van f 500.— in het jaar. De notaris, die de acte opmaakt, ontvangt 7 schelling, וועגען דען בריי פון דער שול זו דיארן (wegens het huurcontract van de Synagoge.)

Aan de aanvankelijk opgevatte plannen, om van de huizen aan den overkant in de gang een bedehuis te maken, waarvoor ELIASER MOSES in het najaar 1650 zijn huis beschikbaar stelt, kan uiteraard ook niets komen. ELIASER MOSES geeft de gemeente in plaats daarvan eenige jaren later de som van f 1700.— ten geschenke. Misschien werd een tijdlang het plaatsgebrek minder voelbaar, doordien na de sterke toeneming van de Poolsche Joden, deze zich in 1660 afscheidden van de Hoogduitsche gemeente. Het staat te dien aanzien echter vast, dat niet alle hierheen gekomen Poolsche Joden zich bij de Poolsche gemeente, in welke Synagoge de Litthausche gebruiken werden gevolgd, hebben gevoegd. De Parnassijn R. JOSEPH BEN R. ABRAHAM die zich later zoo verdienstelijk zou maken voor den bouw der Groote Synagoge bleef trouw aan de Hoogduitsche gemeente, tot welke

hij in 1657 als lid was toegetreden. In 1664 sloten zich aan deze ook aan, eenige ממורש פולין (van de verdrevenen uit Polen) onder wie R. SAMUEL BEN ELKANA LEVIE zich noemende: שמואל בקוראי שמו¹⁾ ונוויל בן אלקנה הלוי, de stamvader van een generatie van Parnassijns, die de herinnering aan zich levendig houden door een aantal door een hunner geschonken kostbare voorwerpen voor den eeredienst, thans nog gebezigd ter Groote Synagoge, ook diens schoonvader R. DAVID SLAWITZ. De Poolsche gemeente zag het met leede oogen aan, dat er onder hare leden waren, die zich meer tot de Hoogduitsche gemeente aangetrokken gevoelden. Een in Adar I 5432 (Februari 1672) vernieuwd reglement legt van deze verhouding getuigenis af.

Het laatst in het jaar 1667, zijn blijkens bewaard gebleven aantekeningen van werkzaamheden verricht in de boven- en benedensynagoge en van de aanstelling van een hulpvoorzanger, belast, om bij ontstentenis van den voorzanger op de werkdagen in de bovensynagoge dienst te doen, ook de benedenlokale onder de Synagoge in gebruik genomen. De toestand werd echter hoe langer zoo onhoudbaar. Tenminste 230 volgerechtigde gemeenteleden, kwamen in aanmerking om bij loting voor de Thora te worden geroepen. Voeg daarbij de kinderen, de niet-volgerechtigde lidmaten, vreemdelingen, Portugeesche Israëlieten, die de Hoogduitsche Synagoge frequenteerden, en begrijpelijk wordt het, dat Parnassijns steeds doende zijn een oplossing te zoeken door den bouw van een grooter bedehuis.

De politieke omstandigheden bevorderden de plannen van Parnassijns. De tweede Engelsche oorlog was geëindigd met den voor Holland niet ongunstigen Vrede van Breda. De Triple Alliantie, die Holland's positie in Europa moest

¹⁾ met een toespeling op Psalm 99, 6.

stabiliseeren, was tot stand gekomen. Rust en vrede, machtige factoren voor kerkenbouw, waren aldus ingetreden. De welvaart der gemeenteleden was ook toegenomen. Van *Schachgers*, gelijk de Hoogduitsche Joden in een resolutie van de Heeren Regeerders en oud-Burgemeesters van 23 Oct. 1654, oneerbiedig betiteld worden, waren zij geworden gezeten burgers. In 1662 brengen zij een bedrag van f1260.— op als afkoop van de werkzaamheden aan de fortificatiën van Amsterdam, voor welker afkoop in het rampjaar 1672 moest worden voldaan een bedrag van f20500.—. Niettegenstaande het sterk ontwikkelde gildewezen de Joden verhinderde op het gebied van handel en nijverheid een vooraanstaande plaats in te nemen, nam de eens zoo kleine gemeente staag in sterkte toe. De rechtszekerheid, die de Nederlanden den Israëliet boden, de heerlijke overtuiging dat er tenminste één land was, waar het leven van een Jood geteld werd als het leven van ieder ander burger, droeg tot aanwas van het ledental door vestiging van geloofsbroeders uit Duitschland bij. ¹⁾ Vluchtten de Joden anders met have en goed, zooveel zij uit de handen van het roofziek gepeupel konden redden naar naburige steden of kleine staten, waar zij den dag afwachten waarop de geboorteplaats hen weer kon ontvangen, nu de Nederlanden de vluchtelingen gastvrij opnamen, ging de trek der vervolgden of van hen, die de rechtszekerheid verkozen boven economischen welstand daarheen. Ook het cultureel leven was begonnen op te bloeien. Joodsche drukkerijen waren er verzeen. Wilden Parnassijns echter Amsterdam zich zien ontwikkelen tot een bloeiende Joodsche gemeente, dan moesten zij ook de godsdienstige behoeften, de behoefte vooral aan Synagogeruimte op afdoende wijze weten te bevredigen. Zoo nu niet, dan zou vooreerst van den bouw eener

¹⁾ Een lezenswaardige beschouwing over dien trek van de Joden uit den vreemde naar Amsterdam geeft DR. J. H. DÜNNER in het inspectieverslag van de godsdienstscholen alhier over het jaar 1904.

Synagoge, als de staag aangroeiende gemeente behoefde, niets komen. Parnassijs vatten de zaak met kracht aan, het geluk was hun beschoren dat hun pogingen succes hadden.

De na te noemen vijf mannen, wier namen in eeuwige herinnering ten goede zullen worden gedacht, hebben door de krachtdadige wijze, waarop zij den bouw der Groote Synagoge hebben bevorderd, het nageslacht aan zich verplicht. R. JOSEPH BEN R. ABRAHAM, onder zijn tijdgenooten bekend als R. JOSEPH POLAK (hij was afkomstig uit Baar in Galiciën), een vurig ijveraar voor de goddelijke leer, de leeraar van de in 1670 opgerichte gebroederschap Rodefé Tsédek¹⁾ en wiens devies was צדק צדק תרדוף (Deuteronomium XVI 20); NAFTALI HERZ BEN ANSHEL COHEN, ZADOK BEN SALOMON PERELSHEIM, ITSACK BEN SAMUEL COHEN, ALEXANDER SISKIND BEN R. BERMEN.²⁾

¹⁾ De gebroederschap „Rodefé Tsedek”, die gelijk later tal van andere gebroederschappen haar leden gelegenheid gaf tot samenkomsten ter beoefening der Heilige Leer en daarnaast, misschien eerst in latere jaren, ook als begrafenisgenootschap dienst deed, heeft in 1900 opgehouden te bestaan en is toen overgegaan in de Nieuwe Israëlietische Begrafenis-Vereeniging.

Bij de stichting der Groote Synagoge gaf zij ten geschenke 6 kandelaars, twee voor de Heilige arke en vier op de Biema.

In 1768 deden Parnassijs en Penningmeesteren der gemeente uit eigen middelen deze vervangen door de thans nog aanwezige kandelaars.

Ter herinnering aan de schenking in 1671 gedaan door de gebroederschap voornoemd, lieten Parnassijs de twee kandelaars voor den voorzanger en de twee achter op de Biema, stellen ter name van Rodefé Tsedek.

In 1684 gaf de gebroederschap aan de Groote Synagoge ten geschenke de 4 knoppen met daarbij behorende platen op de hoeken van de Biema; bij de herdenking van haar tweehonderdjarig bestaan in 1870 de thans nog voor de „jaartijdskaarsen” gebezigde kandelaars.

²⁾ In eene officieele akte luiden hun namen: JOSEPH ABRAHAMS, NATHANIEL COHEN, ZADOK SALOMONS, ISACK COHEN en ALEXANDER BARENTS.

R. JOSEPH POLAK, op een andere plaats ook genoemd R. JOSEPH

De wetenschap door hen verkregen betreffende de ontevredenheid der gemeentenaren over het nijpend plaatsgebrek in de Synagoge, dat van dien aard was, dat het gebed zelfs niet op behoorlijke wijze kon worden verricht, de vrees dat de gemeente daardoor in haar groei en ontwikkeling zou worden belemmerd, deden hen besluiten, om, ondanks de groote financieele bezwaren, waarmede zij wisten te zullen moeten worstelen, op 30 Kislew 5430 = 13 December 1669, stappen te doen bij Burgemeesteren om grond te verkrijgen voor den bouw eener nieuwe Synagoge.

Op Zondag 13 Tebeth = 5 Januari d.a.v. werden Parnassijs bij een besluit, geteekend door 170 gemeentenaren, een besluit, waarvan naderhand ten overstaan van den Notaris JACOBUS SNEL nog eenige akten werden opgemaakt, gemachtigd tot den aankoop van den grond en tot het opnemen van gelden om de bouwkosten te bestrijden.

Op 8 Januari 1670 wordt een koopovereenkomst opgemaakt wegens 3 erven, door Parnassijs van Burgemeesteren gekocht. Op 21 Januari wordt bij openbare

הנה קמן ליראי ה' לעבד נמכר יוקב בן הקדוש (REIZ), teekent: „Zie den geringe onder de Godvreezenden, die tot slaaf verkocht is, (vgl. Ps. CV, v. 17) JOSEPH zoon van R. ABRAHAM, den martelaar, wiens bloed God wreke.” Onder de notarieele akten teekent hij יונתא אברהאמש. Hij vertrok na 1695 van Amsterdam. De beroemde Hebraïcus HARTWIG WESSELY was zijn kleinzoon.

NAFTALI (de naam NATHANIEL is blijkbaar aan een vergissing toe te schrijven), COHEN zich teekenend כהן אשר הכהן overleed 25 Eloel 5440 = 19 September 1680, ZADOK PERELSHEIM, zich teekenende זצ"ל שלמה זצ"ל בן א"א שמואל overleed 26 Nisan 5478 = 27 April 1718, ALEXANDER SISKIND BEN R. BERMEN, zich teekenende אלכסנדר זיסקינר ר' בערמנש, ook wel genoemd זיסקינר בן מוהרר י"ששכר בער זיסקינר ר"ב וזיסקינר במהר"פ allen gelijk = ALEXANDER R. BARENTSZ. overleed 9 Ab 5467 = 7 Augustus 1707, ISACK COHEN, zich teekenende יצחק בן שמואל הכהן overleed 25 Kislew 5467 = 1 December 1706.

veiling in het Heerenlogement een vierde erf, dat Parnassijns door een Portugeeschen makelaar laten afmijnen (אורסיין), aangekocht.

Op 19 Februari vond de betaling van de aangekochte erven met een bedrag van f 3824.— plaats.

Met veel voortvarendheid werd de bouw van de Synagoge met twee kleine bijgebouwen¹⁾ ter hand genomen. Als architect werd aangewezen DANIEL STALPAERT. Het metselwerk werd opgedragen aan ELIAS BOUMAN, het timmerwerk aan GILLES VAN DER VEEN of VAN DER VIN, beiden later ook met den bouw der Portugeesche Synagoge belast.

Het heilwerk kwam gereed op 5 Ijar 5430 = 25 April 1670.

De eerste steenlegging vond plaats op 11 Ijar = 1 Mei d.a.v., in de volgende orde: ITSACK COHEN legde de eerste steen; de tweede ZADOK PERELSHEIM; de derde R. JOSEPH POLAK; de vierde ALEXANDER SISKIND BEN R. BERMEN, de vijfde NAFTALI HERZ COHEN.

Op den eersten dag van het Paaschfeest van het jaar 5431 = Maart 1671, kon de inwijding der Synagoge plaats vinden.

¹⁾ De twee gebouwtjes zijn op de oudste teekening duidelijk te zien. Het eene aan de zijde van de Nieuwe Amstelstraat diende tot woning voor den oppasser. In de benedenverdieping bevond zich een kerkelijk bad. Dit huisje is in 1787 vergroot en in 1905 bij de vestibule der Groote Synagoge getrokken.

Het andere gebouwtje stond op de Houtmarkt, ter plaatse waar nu de kerkelijke badinrichting is. De vergaderzaal van Parnassijns bevond zich daar. Een deur die tot 1912 in wezen was, verleende uit de Synagoge toegang daarheen. Door die deur werd ook de bruidegom zum מאין (Maïen) geführt, een aan de huwelijksinzegening voorafgaande handeling, in de omgangstaal betiteld als „maanviering”. Misschien bevonden zich in dit huisje ook de tot Klaus (leerschool) gebezigde vertrekken. Daaromtrent heeft schrijver dezes echter nog geen zekerheid verkregen.

DE OUDSTE SYNAGOGEN

De in 1649 gestichte Synagoge had het voorrecht binnen haar wanden dagelijks te zien twee Opperrabbijnen, den Opperrabbiijn R. ITSCHAK DEKINGEN, benoemd in 1660 en den emeritus-Opperrabbiijn R. ABRAHAM BEN R. JOSUA uit Worms, wien na de in functie treding van R. ITSCHAK DEKINGEN, op 28 Ijar 5420 = 9 Mei 1660 er een bijzondere plaats werd aangewezen.

Voorzanger in die Synagoge was R. LEIZER GAZZEN, naast wien in 1657 een tweede voorzanger was aangesteld met name R. LEIB GAZZEN, die eenige jaren dienst deed. Later werd hij bijgestaan en bij ontstentenis vervangen door eenige andere Gazzoniem, die met een nog veel bescheidener honorarium dan R. LEIZER moesten toekomen. Terwijl dezen in het jaar 1669 was toegekend een bezoldiging van f 150.— genoten de anderen, met name MORDECHAI of COMPRECHT GAZZEN en JUDA GAZZEN, ter vergoeding van hun diensten de lidmaatschapsrechten der gemeente met eenige emolumenten op de feestdagen en Purim. De Sjammes (koster en beambte voor de begrafenissen) was een zekere HERSCH, door zijn tijdgenooten en ook in de rekeningboeken familiair aangeduid als TAAB HERSCH (doove Hersch). Een andere, met name JUDA SJAMMES schijnt meer als oppasser te hebben diersst gedaan.

Van den inventaris der Synagoge is alleen bekend, dat aan gewijde kleeden voorhanden waren:

3 geelwollen voorhangsels	2 kleine kleeden
1 damasten voorhangsel	1 wit dekkleed
1 wit voorhangsel	4 goudbrocaat mantels
3 versierselen voor de Feestdagen	2 witte mantels.

De oude Synagoge heeft meerdere malen hoog bezoek gehad. Ook hebben ooggetuigen de herinnering aan haar bewaard. Burgemeester en Schepenen bezoeken haar in October 1649, waaraan de volgende aantekening van Parnassijns herinnert:

יום ה' כ"ז חשוון ה' לפ"ק 1649 אין אוקטבר איין טויזנט זעקס הונדערט ניין
 (אויף ציג) זענען גיוועזן דיא ברני מאנשטער אונ' שאפן אונ' הכין דיא נייאין
 שול אין שפעקסן גענומן דהיינו גיוועהן אונזרין שול דהיינו ברני מאנשטער
 האזיליר אונט ברני מאנשטער ביקר אונט אטכיו ברני מאנשטער אונט מאשטער
 גערי בראנט קלאו. דו זענען דיא ויר ברני מאנשטער וגם זענען גיוועזן ויר
 שאפן דהיינו שעפן גאק ברעזיטעניט אונט שאפן פאטיר אונט שעפן
 גראף אונט נוך איין שעפן דער איין אבי גאר גיוועזן איז הנקרא כשבו
 טראנקלה דהיינו גיוועזן ד ברני מאנשטער אונ' ויר שעפן דארוף גיוועזן
 אונ' דער זיגרטרי מיט געבן

Vertaald: Op den [29] October 1649 hebben onze Synagoge geïnspecteerd de Burgemeesters HASELER, BICKER, OETGIES, en MEESTER GERBRAND CLAESZ., dat zijn vier Burgemeesteren. Ook zijn aanwezig geweest 4 Schepenen, n.l. Schepen KOCQ, President, Schepen PATER, Schepen GRAEF en nog een Schepen, die advocaat was, met name TRONKELA; dus zijn er 4 Burgemeesteren en 4 Schepenen geweest.¹⁾ Het slot is onverstaanbaar. Misschien moest het luiden: ook de Secretaris is er bij geweest.

De beroemde theoloog JOHANNES LEUSDEN, die in de jaren 1649 en 1650 hier gewoond heeft, deelt mede, in de Hoogduitsche Synagoge een besnijdenis te hebben bijgewoond, verricht door een Portugeeschen besnijder van den leeftijd van 15 jaar, geassisteerd door iemand van rijperen leeftijd²⁾. In de Synagoge heeft hij ook opgemerkt een in 1631 vervaardigd zilveren Thoraschild, op de eene zijde

¹⁾ Volgens de naamlijst, voorkomende in de Handvesten van de Stad Amsterdam luiden de namen dezer Burgemeesteren: PIETER HASSELAER, DR. ANDRIES BICKER GERRITSZ., ANTHONY OETGENS VAN WAVEREN, GERBRAND CLAESZ. PANCRAS, en die der Schepenen: DR. FRANS BANNING KOCQ, ALBERT DIRCKSZ. PATER, MR. ANDRIES DE GRAEF, DR. CORNELIS VAN DRONCKELAER. Secretaris was toen LIEVE VAN LOON.

²⁾ JONAS ILLUSTRATUS, Utrecht 1692. (pag. 164).
 Op deze plaats heeft SEELIGMANN mij opmerkzaam gemaakt.

waarvan stonden gegraveerd de namen der feestdagen alsmede van enkele zoogenaamde halve feestdagen en de naam van den eigenaar זכר אברהם; op de andere zijde het woord שבת en de naam van de Echtgenoot ¹⁾ הענרלה בת יעקב שליט. Genoemde MENACHEM, zoon van R. ABRAHAM, is bekend als een der oudste Parnassijns en schijnt het zelfs in die kwaliteit eens zoo verkorven te hebben, dat hij in 5404 (1643) voor den tijd van drie jaren werd uitgesloten van het Parnassijnschap. Van dezen MENACHEM was bij de gemeente ook in gebruik een wetsrol, die hij bij haar beleend had. Het schild behoorde klaarblijkelijk bij die wetsrol en was door den eigenaar toen deze naar Holland toog, daarheen medegenomen.

In 1669 genoot de Synagoge de eer van een bezoek van den Groothertog van TOSKANE, Prins COSIMO DE' MEDICI, die toen voor de tweede maal Amsterdam bezocht. In diens reisbeschrijving ²⁾ luidt het:

*Gli Ebrei vi hanno due bellissime sinagoghe,
che una per gli Ebrei Portughesi e l'altra per
gli Allemanni.* ³⁾

COSIMO schijnt het den Hoogduitschen Joden niet ten kwade te hebben geduid, dat zij hem niet zoo pompeus ontvangen hebben als de Portugeesche Joden bij een bezoek door hem aan deze Synagoge gebracht.

In de Joodsche Geschiedenis befaamde en beroemde mannen overschreden mede den drempel der Hoogduitsche Synagoge. Naast SABBATAI RAFAEL, den afgezant van den pseudo-messias SABBATAI TSEWI en bij zijn verblijf alhier

¹⁾ PHILOLOGUS HEBRAEUS Ed. V., Bazel 1739 (pag. 404, 405.)

Ook op deze plaats heeft SEELIGMANN mij opmerkzaam gemaakt.

²⁾ De twee Reizen van COSIMO DE' MEDICI, Groothertog van Toskane, door de Nederlanden (1667—1669), Amsterdam 1919 (blz. 280).

³⁾ De Joden hebben er twee zeer fraaie Synagogen, van welke een van de Portugeesche, de andere van de Hoogduitsche Joden.

de gast van R. JITSCHAK DEKINGEN, de beroemde Frankforter Rabbijn R. AARON SALOMON K Aidanower, wiens aanwezigheid Parnassijns wilden benutten om tusschen de Hoogduitsche en de Poolsche gemeenten vrede te stichten.

De straat voor de Synagoge was gestoffeerd met de stoffage, die men nog wel in de nabijheid van Synagogen aantreft. Een blinden man voor de Synagoge staande, wordt in 1668 officieel een Poeringave uitgereikt.

Als de Groote Synagoge wordt geopend, verdwijnt het van 1649 tot 1671 gebezigd bedehuis in het duister, waaruit het voor het eerst in onze tijden, dank het archief der gemeente te voorschijn is getreden.

Aan deze bijdrage zijn als bijlagen toegevoegd de graf-schriften van ISACK SAMUEL COHEN, en NAFTALI HERZ COHEN, op wier graven zerken nog aanwezig zijn (die op de graven van ALEXANDER SISKIND BEN R. BERMEN en ZADOK PERELSHHEIM zijn niet meer aanwezig) en van de twee oudste voorzangers der Groote Synagoge R. LEIZER GAZZEN en R. WOLF GAZZEN, de zerken op de graven van welke vier mannen laatstelijk door de zorgen van het Kerkbestuur der Hoofdsynagoge zijn hersteld, voorts een afschrift van een notitie op een schutblad, dat aan Mevr. Wed. M. I. LOB, wier Echtgenoot in rechte lijn afstamde van ISACK COHEN, toebehoorde en door haar aan de Gemeente ten behoeve van dezer archief is geschonken, en inhoudt een gelijktijdige aantekening van de eerste steenlegging der Groote Synagoge.

Ten slotte vinde de belangstellende in de geschiedenis van de Hoogduitsche Joodsche Gemeente hierachter een naamlijst van de Voorzangers der Groote Synagoge van R. LEIZER GAZZEN tot ISAAC HEYMANN z.g.

Ook het aandenken dezer mannen, die onze Gemeente tot sieraad hebben gestrekt, zij gezegend.

BIJLAGEN

GRAFSCHRIFT
VAN DEN PARNASSIJN
ISACK SAMUEL COHEN
OVERLEDEN 25 KISLEW 5467 =
1 DECEMBER 1706.

פה

יפת צדיק חסיד קדוש נסתרת.
צוה צורו להיות נפשו נפטרת.
חכם וותיק היה בין גדולי קרת.
קהליו ניהג ביושר. לו לתפארת.
ברצון האל ויוו ממנו נעדרת.
שמו אל ארין (2) מכהקים נהרת.
הכהנה ושם טוב יחדו בו נקשרת.
הישיש וקן נכבד רוב ימיו היה
פרנס ומנהיג דקהילה הנקרא
בפי כל כהר"ר איצק כהן. נפטר
בשם טוב י' ר' ונקבר למחרתו
ביו' ה' יום שני רחנוכה. שנת
זהו' באהר ומי ישיכנו לפ"ק

תנצבה

GRAFSCHRIFT
VAN DEN PARNASSIJN
NAFTALI HERZ COHEN
OVERLEDEN 25 ELOEL 5440 =
19 SEPTEMBER 1680.

פה

נשמן פרנס ומנהיג
דקהילה תוקע וסוהל
ותשועתו ברוב יועץ
היה לכל השואל נקרא
בשמו הר"ר נפתלי בר
אשר כ"ץ זצ"ל שהלך
לעולמו יו' ה' ר"ח (כ"ה ל.) אלול
מ"ה לפ"ק
ומצדו השמאל א.....
אסת..... ומצדה ב.....
..... כ"ץ זצ"ל

GRAFSCHRIFT
van R. LEIZER GAZZEN
OVERLEDEN
9 MARCHESWAN 5401 =
3 NOVEMBER 1700.

פה

איש ישר נאמן צדיק וחסיד נשמן.
למרום נהבקש במצות אל נאמן.
ימיו בלה במצות ובנמילות חסדים.
עסק כהורה וכהפלה לילות וימים.
זעק אל אל בער שולחיו בתפלתו.
רמס אל כגרונו ככל לבו ובאמונתו.
הישיש הנכבד ונעים ומירות כה"ר
אליעזר ליור חון כן מהר"ר אליהו
קוטנים. ויהיו ימיו שמונים
וחמשה שנים. והוא הל"ץ בער
ישראל ששים ואחד שנה. נפטר
יו' ט' חשון ש' ומירות היו' לי

חקיד לפ"ק

תנצבה

GRAFSCHRIFT
van R. WOLF GAZZEN
OVERLEDEN 13 IJAR 5470 =
13 MEI 1710.

פה

נשמן איש צדיק המים הר"ר וואלף
חון סג"ל שהי' ש"ץ בעבודת ה' ט"ל
שנה וזכה את הרבים בתפלתו
וסדר כאן תפלת שומרים לבויק
עם נגונים יפים כנהוג נפטר יום ג'
ונקבר יום ד' ייד אייר ת"ע לפ"ק

תנצבה

II.

AANTEKENING VAN

שמרי זלמן בן איצק כהן.

(SALOMON ZOON VAN DEN PARNASSIJS ITSACK COHEN).

ooo

לזכרון כתבתי במזל טוב היום יום ה' י"א אייר שנת ת"ל לפ"ק
התחלה בנין בית הכנסת הקהל אשכנזים של אמשטרדם
והנה סלם ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלוך
עולים ויורדים בו מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית
אלוך וזה שער השמימה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם
אלו האט אדוני א"מ דען ערשין שטיין גליגט האלוף והקצין
פו" כמר איצק כהן וכן יזכרו לראות בבנינה ולשמוח בתיקונה
ולהיבא גרבתו לבנין בית המקדש במהרה בימנו אמן סלה
נאום שמרי בא"א יצחק כ"ץ שליט א"ס ממשפחת קעסילבאך

III

NAAMLIJST VAN DE VOORZANGERS

DER GROOTE SYNAGOGUE.

ooo

כ"ה אליעזר בן מוה"ר אלי' ממשפחת קוטנים מורנקפורט

R. ELIAZER BEN R. ELIA KOTTENHEIM uit
Frankfort a.Main, meer bekend onder den naam van
R. LEIZER GAZZEN, aangesteld 5399 (1639), overl.
9 Marcheswan 5461 = 3 November 1700.

כ"ה זאב וואלף בן חיים סג"ל

R. WOLF BEN GAJJIM uit Hamelburg (R.
WOLF GAZZEN), aangesteld na de stichting der
Groote Synagoge in 5431 (1671), overl. 13 Ijar
5470 = 13 Mei 1710.

מוה"ר ארי' ליב בן כה' זאב וואלף סג"ל

R. LEIB BEN R. WOLF (zoon van den voorgaande), aangesteld bij de ingebruikneming der Tweede Synagoge in 5445 (1685), overl. 19 Eloel 5476 = 6 September 1716.

כ"ה יחיאל מיכל בן נתן מרוסיא

R. MICHAEL BEN NATHAN uit Lublin, aangesteld vóór het jaar 5460 = 1700, van Amsterdam vermoedelijk vertrokken in 5472 = 1712.

Deze voorzanger schijnt de eerste te zijn geweest, die zich door twee assistenten זינגר en באס (zanger en bas) liet bijstaan. De invoering dezer wijziging in de voordracht der synagogale melodiën heeft herhaaldelijk tot twisten, soms van zeer heftigen aard, in de Synagoge aanleiding gegeven.

כ"ה יעקב בן מוה"ר ארי' ליב סג"ל

R. JACOB BEN R. LEIB, zoon van R. LEIB BEN R. WOLF, aangesteld 23 Eloel 5476 = 10 September 1716, overl. 16 Ab 5518 = 20 Augustus 1758.

כ"ה אברהם בן מוה"ר ארי' ליב סג"ל

R. ABRAHAM BEN R. LEIB (broeder van den voorgaande), aangesteld 13 Tebeth 5477 = 27 December 1716, overl. 24 Nisan 5506 = 14 April 1746.

מוה"ר ליב בן ה"ר אליקים (גובין) מק"ק הארחוב

R. LEIB BEN R. ELJAKIM uit Horochow (Volhynië), aangesteld op 25 Tammoez 5490 = 10 Juli 1730 in verband met de ingebruikneming der Nieuwe Synagoge (ingewijd op שבת נהמו ת"ז 15 Ab 5490 = 29 Juli 1730), vermoedelijk van Amsterdam vertrokken tusschen 1741 en 1743.

* כ"ה משה שטארגארד ook genaamd משה בן זוסמן עמדן

R. MOSCHE STARGARD, eveneens benoemd op
25 Tammoez 5490 = 10 Juli 1730, overl. 17 Ijar
5513 = 21 Mei 1753.

כ"ה רוב בער בן כ"ה יצחק מגלוגא

R. BEER BEN R. IZAAK uit Glogau, benoemd 7
Tischrie 5506 = 2 October 1745, eenige maanden
later, tot regeling van een geschil met de gemeente
te Glogau, daarheen tijdelijk teruggekeerd. Daar hij
niet terugkwam en er over zijn persoon twisten in de
gemeente waren ontstaan, is op 6 Siwan 5510 = 10
Juni 1750 zijn benoeming ingetrokken.

כ"ה צבי הירש בן ר' יעקב שוערצענג

R. HERSCH BEN R. JACOB uit Schwerzenz,
benoemd 9 Adar 5507 = 19 Februari 1747, overl.
1 Marcheswan 5523 = 18 October 1762.

* כ"ה ליב בן וואלף חזן

R. LEIB BEN WOLF (achterkleinzoon van R.
LEIZER GAZZEN), aangesteld 27 Tischrie 5507 =
1 October 1747, overl. 28 Ijar 5562 = 30 Mei 1802.

* כ"ה אייזיק בן ר' זעלקלי ווינג

R. ISAAK WINNIK, benoemd 4 Nisan 5513 = 8
April 1753, overl. 7 Adar II 5559 = 14 Maart 1799.

מוה"ר שמואל בן דוד מפרנקפורט דאדר

R. SAMUEL BEN DAVID, benoemd 14 Kislew
5515 = 28 Nov. 1754, overl. 25 Sjebat 5546 = 24
Januari 1786.

כ"ה אברהם בן כ"ה משה יהוד' סג"ל העללישוא

R. ABRAHAM BEN MOZES LEVIE HÖLLE-
SCHAU, benoemd 22 Tammoez 5523 = 3 Juli 1763,
overl. 15 Tammoez 5539 = 29 Juni 1779.

כ"ה וואלף מק"ק הענא בן מוה"ר זלמן מק"ק פרנקפורט דמיין

R. WOLF HANAU, benoemd 28 Nisan 5540 = 3
Mei 1780, overl. 3 Nisan 5555 = 23 Maart 1795.

כ"ה משה בן אורי פייש גלוגא

MOSES PHILIP VOORSANGER, benoemd 20
Tammoez 5546 = 16 Juli 1786, overl. 24 Eloel 5586
= 26 September 1826.

*מוה"ר אליעזר זוס בן כ"ה ליב חזן

ELIAZER LEVIE VOORZANGER (zoon van R.
LEIB BEN WOLF GAZZEN), benoemd 11 Tischrie
5549 = 12 October 1788, overl. 26 Cheswan 5599 =
14 November 1838.

*כ"ה שמואל בן יעקב ש"ץ

SAMUEL SCHATZ, benoemd Marcheswan 5555
= November 1794, overl. 29 Nisan 5587 = 26
April 1827.

כ"ה שלום בן יורא פרידא

SALOMON JUDA LEVY FRIEDE, benoemd 1
Eloel 5567 = 13 Augustus 1809, overl. 8 Ab 5614 =
2 Augustus 1854.

*כ"ה אברהם בן מוה"ר יוסף הכהן אונדרווייזר

ABRAHAM JOSEPH ONDERWIJZER, benoemd
30 Ab 5587 = 26 Augustus 1827, overl. 20 Ab
5633 = 13 Augustus 1873.

*כ"ה נתן בן משה גריהן

NATHAN MOZES GROEN, benoemd 30 Nisan
5599 = 14 April 1839, overl. 21 Adar 5655 = 16
Maart 1895.

DE OUDSTE SYNAGOGEN

כ"ה יצחק בן משה'ר פינחס הי"מאן

ISAAC HEYMANN uit Gnesen (bijgenaamd de Gneser Gazzen), benoemd 26 Nisan 5616 = 1 Mei 1856, overl. 18 Ab 5666 = 9 Augustus 1906.

Alle Voorzangers ter Groote Synagoge deden tot ongeveer 1800 dienst ter Tweede Synagoge, van 1730 af tot voor eenige jaren ook ter Nieuwe Synagoge.

Voorzangers, bij wier naam een * is aangeteekend, waren onder-voorzangers.

5431

5681

ORDE VAN DEN DIENST

OP WOENSDAG

12 NISAN 5681

20 APRIL 1921

BIJ DE PLECHTIGE OVERDRACHT VAN HET
FEESTGESCHENK TER HERDENKING VAN HET

**250-JARIG BESTAAN DER
GROOTE SYNAGOGE**

VAN DE NEDERL. ISRAEL. HOOFDSYNAGOGE

TE AMSTERDAM

AANGEBODEN DOOR DE GEMEENTELEDEN

ORDE VAN DEN DIENST

OP WOENSDAG 12 NISAN 5681 (20 APRIL 1921)

BIJ DE PLECHTIGE OVERDRACHT VAN HET

FEESTGESCHENK TER HERDENKING VAN HET

250-JARIG BESTAAN

DER

GROOTE SYNAGOGE

VAN DE NEDERL. ISRAEL. HOOFDSYNAGOGE TE

AMSTERDAM, AANGEBODEN DOOR DE

GEMEENTELEDEN

PROGRAMMA

1. BEGROETINGSZANG, Psalm 118, vs. 26-29, door het Koor.
2. JUBELZANG, Psalm 100, door het Koor.
3. AANBIEDING van het geschenk der gemeenteleden door den WelEerw. Heer PH. COPPENHAGEN, Rabbijn der N. I. Hoofdsynagoge, Voorzitter der Commissie tot herdenking van het tweehonderd en vijftigjarig bestaan der Grootte Synagoge.
4. STICHTINGSZANG, Psalm 30, door het Koor.
5. AANVAARDING van het geschenk, door den WelEerw. Heer A. S. ONDERWIJZER, Opperrabbijn der N. I. Hoofdsynagoge.
6. GEBED voor het Koninklijk Huis, door het Koor.
7. ZEGENBEDE voor de gemeenteleden, die tot het geschenk hebben bijgedragen.
8. COLLECTE voor de Ned. Isr. Armen.
9. LOFZANG, Psalm 150, door het Koor.
10. AVONDGEBED.
11. SLOTZANG (Jigdal), door het Koor.

Tekst en vertaling van de gezangen, vermeld onder
Nos. 1, 2, 4, 6, 9 en 11, volgen hierachter.

Voorzanger de Heer A. STOUTZKER, Eerste Voorzanger der
Grootte Synagoge.

De dienst wordt opgeluisterd door het Koor der Grootte
Synagoge, onder leiding van den Heer S. H. ENGLANDER.

מוזמור קץ בסוק כ"ו—כ"ט.

ברוך הַבָּא בְּשֵׁם יי בְּרִכְנוּכֶם מִבֵּית יי : אֵל יי וַיֵּאָר לָנוּ
אֶסְרוּחַג בְּעֵבְתִּים עַד קָדְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ : אֱלֹהֵי אֲתָהּ וְאֹדְךָ
אֱלֹהֵי אֲרוֹמֶמְךָ : הוֹדוּ לֵי כִּי־טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ :

מוזמור ק.

מוֹזְמוֹר לַתּוֹרָה הִרְעִינוּ לִי כָל־הָאָרֶץ : עֲבָדוּ אֶת־יי בְּשִׂמְחָה
בָּאוּ לִפְנֵי בְּרִנָּה : דַּעוּ כִּי יי הוּא אֱלֹהִים הוּא עֲשֵׂנוּ
וְלוֹ אֲנַחְנוּ עָמּוֹ וְצֶאֱן מִרְעִיתוֹ : בָּאוּ שְׁעָרָיו כְּתוֹרָה הִצְרָתוֹ
כְּתֹהֵלָה הוֹדוּ לוֹ בְּרִכּוֹ שְׁמוֹ : כִּי־טוֹב יי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ וְעַד
דֶּר וְדוֹר אֱמוּנָתוֹ :

מוזמור ל.

מוֹזְמוֹר שִׁיר חֲנֻכַּת הַבֵּית הַדָּוָד : אֲרוֹמֶמְךָ יי כִּי דִלִּיתָנִי
וְלֹא שִׂמַּחְתָּ אִיבִי לִי : יי אֱלֹהֵי שׁוֹעֲרֵתִי אֱלִיךָ
וְתִרְפָּאֵנִי : יי הָעֲלִית מִן שְׂאוֹל גִּפְשִׁי חֵייתָנִי מִיִּדְרֵי כּוֹר :
זָמְרוּ לִי חֲסִידָיו וְהוֹדוּ לִזְכֹּר קִדְשׁוֹ : כִּי רָגַע כָּאֲפוֹ הַיּוֹם
בְּרִצּוֹנִי בְּעָרֶב יֵלֶין בְּכִי וּלְבַקֵּר דָּנָה : וְאֲנִי אִמְרָתִי בִשְׁלוֹי
כָּל־אֲמוּנָה לְעוֹלָם : יי בְּרִצּוֹנְךָ הִעֲמַדְתָּה לְהַרְדִּי עוֹ הַסִּתְרָת
פָּנֶיךָ הֵייתִי גִבְהָל : אֱלִיךָ יי אֶקְרָא וְאֶל־אֲדֹנִי אֶתְחַנֵּן :
מִהֲבָצֵעַ בְּדָמִי בִרְדָּתִי אֶל־שֹׁהַת הַיּוֹדֶךָ עֶפֶר הַיִּגִּיד אִמְתָּךָ :
שִׁמְעֵי־יי וְחַנְּנֵי יי הִיָּה עֹזֵר לִי : רִפְכָּת מִסְפָּדִי לְמַחֹל לִי
פִתְחֵת שְׁקִי וְתִאֲדוּרִי שִׂמַּחְתָּ : לִמְעַן יִזְמְרֶךָ כְּבוֹד וְלֹא
יִרָם יי אֱלֹהֵי לְעוֹלָם אֹדְךָ :

ORDE VAN DEN DIENST

BEGROETINGSZANG.

PSALM 118, vs. 26 TOT 29.

Gezegend hij, die komt in den naam des Eeuwigen; wij zegenen u van uit het huis des Eeuwigen! God is de Eeuwige; Hij heeft ons licht verschaft; bindt daarom het feestoffer met touwen tot aan de hoorns van het altaar! Mijn God zijt Gij; ik wil U danken; mijn God, ik wil U verheffen! Dankt den Eeuwige, want Hij is goed; want eeuwig duurt Zijne genade!

JUBELZANG.

PSALM 100.

Een psalm der dank-hulde. Juicht den Eeuwige, gij allen op aarde! Dient God met vreugde, komt voor Hem met jubelzang! Erkent, dat de Eeuwige God is; Hij heeft ons geschapen en wij zijn de Zijnen, Zijn volk en de kudde Zijner weide. Gaat Zijne poorten in met dankbare hulde, in Zijne voorhoven met lofge-zang, dankt Hem, looft Zijnen naam! Want goed is de Eeuwige, Zijne liefde duurt eeuwig, van geslacht tot geslacht Zijne trouw.

STICHTINGSZANG.

PSALM 30.

Een Psalmgezang voor de inwijding des huizes, van David. Ik zal U verheffen, o, Eeuwige! dat Gij mij uit de diepte hebt getrokken, dat Gij mijne vijanden niet over mij deedt juichen. Eeuwige mijn God! tot U schreide ik, en Gij hebt mij genezen. Eeuwige! Gij hebt mijne ziel uit het doodenrijk opgevoerd; Gij hieldt mij in het leven, dat ik niet ten grave daalde. Zingt den Eeuwige, gij Zijne gunstelingen en looft het aandenken Zijner heiligheid! Want één oogenblik duurt Zijn toorn, Zijne welwillendheid levenslang. Des avonds komt het geween vernachten, des morgens is er gejuich. In mijnen voorspoed dacht ik: ik zal nimmer wankelen. Eeuwige! slechts Uwe welwillendheid had mijnen berg vastgesteld: — Gij verborgt Uw aangezicht, en ik was verplet. Tot U, Eeuwige! riep ik, ik smeekte tot den Eeuwige: „Welk voordeel is er in mijn bloed, in mijn nederdalen ter groeve? Zal het stof U loven, Uwe waarheid verkondigen? Eeuwige, verhoor, en wees mij genadig, Eeuwige! wees mijn helper". — Gij hebt mijn klagen in reigezang veranderd: Gij hebt mijn treurgewaad ontbonden, en mij met vreugd omgord. Dat [mijn] edelst U bezinge, en nimmer zwijge! Eeuwige mijn God! in eeuwigheid zal ik U loven.

הַנּוֹתֵן תְּשׁוּעָה לַמְּלָכִים וּמִמְשָׁלָה לְנַסִּיכִים
מַלְכוּתוֹ מַלְכוּת כָּל־עוֹלָמִים הַפּוֹצֵה אֶת־דָּוִד
עָבְדוֹ מִחֶרֶב רָעָה הַנּוֹתֵן בָּיָם דָּרֶךְ וּבַמִּים
עֲזִים נְתִיבָה הוּא יִכְרֹךְ וַיִּשְׁמֹר וַיַּצְדֹּר וַיַּעֲזֹר
וַיְרוּמֶם וַיַּגְדֵּל וַיַּנְשֵׂא לַמַּעֲלָה

אֶת־גְּבוּרָתוֹ הַמְּלָכָה וְלֵהֱלִימֵנָּה יְרוֹם
הוֹדָה וְאֶת־אִשָּׁה הַשָּׁר הַמְרוּמֶם וְאֵת בָּתָם
יִירָשׁוּ עֶצֶר הַמְּלוּכָה וְאֵת אִם הַמְּלָכָה
הַגְּבִירָה אֲשֶׁר בְּצֵל מִמְשַׁלְתָּה חֲיִינוּ בְּעוֹד
בָּתָה הִיָּתָה רַבָּה בְּשָׁנִים וְכָל בֵּית הַמְּלָכוֹת
יְרוֹם הוֹדֶם

מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים בְּרַחֲמָיו יִתֵּן וַיִּשְׁמְרֵהָ
וּמִכָּל צָרָה וַיַּגֹּן וַיִּזְקַק יִצְלָה וַיְדַבֵּר עִמָּם תַּחַת
רַגְלֶיהָ וַיַּפִּיל שׁוֹנְאֶיהָ לְפָנֶיהָ וּבְכָל־אֲשֶׁר תִּפְגֹּה
תַּצְלִיחַ מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים בְּרַחֲמָיו יִתֵּן
בְּלֵב גְּבוּרָתוֹ הַמְּלָכָה וּבְלֵב אִם הַמְּלָכָה
וּבְלֵב כָּל יוֹעֲצֶיהָ וְשָׂרֶיהָ רַחֲמָנוּת לַעֲשׂוֹת
טוֹבָה עִמָּנוּ וְעִם כָּל יִשְׂרָאֵל בְּיָמֶיהָ וּבְיָמֵינוּ
תִּשְׁעַי הַיּוֹדָה וַיִּשְׂרָאֵל יִשְׁבֹּן לְבָטָח וּבֹא לְצִיּוֹן
גּוֹאֵל וְכֵן יְהִי רָצוֹן וְנֹאמַר אָמֵן :

ORDE VAN DEN DIENST

GEBED VOOR HET KONINKLIJK HUIS.

Hij, die hulp verleent aan koningen en heerschappij verschaft aan vorsten; Wiens koningschap is een koningschap over alle eeuwigheid; Hij, die Zijnen dienaar David bevrijd heeft van het verderflijke zwaard; die in de zee een weg, in machtige wateren een pad heeft gebaand, — Hij zegene en behoede, beware en steune, verheffe en make groot onze Gebiedster, Hare Majesteit Koningin

WILHELMINA, Z. K. H. den Prins Gemaal, H. K. H. Prinses Juliana, H. M. de Koningin-Moeder, die tijdens de minderjarigheid van H. M. de Koningin als Regentes over ons land heeft geheerscht, en het geheele doorluchtige Koninklijke Huis!

De Koning aller Koningen schenke Haar in Zijne barmhartigheid leven en behoede Haar en bescherm Haar voor allen nood en kommer en schade; en onderwerpe volkeren aan Hare voeten, doe Hare vijanden voor Haar vallen en moge Zij gelukkig zijn, waarheen Zij zich ook wende! De Koning aller Koningen schenke in Zijne barmhartigheid Haar hart en het hart der Koningin-Moeder en dat van al Hare raadgevers en vorsten een gevoel van barmhartigheid, om ons en gansch Israël wel te doen; moge in Hare en onze dagen Juda geholpen worden en Israël veilig wonen en de Verlosser komen voor Tsion; zoo zij het welgevallig; laat ons hierop zeggen: Amen!

מומור ק נ.

הַלְלוּיָהּ • הַלְלוּ-אֵל בְּקִרְשׁוֹ • הַלְלוּהוּ בְּרִקְיעַ עֻזּוֹ : הַלְלוּהוּ
בְּנִבְרֹתָיו • הַלְלוּהוּ בְּרִבְ גְּדֻלּוֹ : הַלְלוּהוּ בְּתַקְעַת
שׁוֹפָר • הַלְלוּהוּ בְּנִבְלָה וּבְנֹר : הַלְלוּהוּ בְּתֹף וּמַחֹל •
הַלְלוּהוּ בְּמִנִּים וְעֹנֵב : הַלְלוּהוּ בְּצִלְצִי-שִׁמְעַת • הַלְלוּהוּ
בְּצִלְצִי תְרוּעָה : כֹּל הַנִּשְׁמָה תְהַלֵּל יְיָ • הַלְלוּיָהּ : כִּי הִיא יְיָ :

יְגַדֵּל אֱלֹהִים חַי וְיִשְׁתַּבַּח • נִמְצָא וְאֵין עֵת אֵל מְצִיאֹתוֹ :
אַחֵר וְאֵין יַחִיד בִּיהוּדוֹ • נַעֲלָם וְגַם אֵין סוֹף לְאַחֲרֹתוֹ :
אֵין לוֹ דְמוּת הַגּוֹף וְאֵינוֹ גּוֹף • לֹא נַעֲרֹךְ אֵלָיו קִדְשׁוֹ :
קִדְמוֹן לְכָל-דְּבָר אֲשֶׁר נִבְרָא • רֹאשׁוֹן וְאֵין רֹאשִׁית לְרֹאשִׁיתוֹ :
הֵנוּ אֲדוֹן עוֹלָם • וְכָל-נוֹצֵר • יוֹרֵה גְדֻלָּתוֹ וּמַלְכוּתוֹ :
שֹׁפֵעַ נְבוֹאָתוֹ נָתַן אֵל- • אֲנָשֵׁי סִגְלָתוֹ וְתַפְאֲרוֹתוֹ :
לֹא קָם בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה עוֹד • נָבִיא וּמַבִּיט אֶת-תְּמוֹנָתוֹ :
תּוֹרַת אֱמֶת נָתַן לְעַמּוֹ אֵל • עַל-יַד נְבִיאָו נֶאֱמַן בֵּיתוֹ :
לֹא יִחְלִיף הָאֵל וְלֹא יִמּוֹד • דָּתוֹ לְעוֹלָמִים לוֹזְלָתוֹ :
צוּפֵה וְיוֹדֵעַ סִתְּרֵינוּ • מַבִּיט לְסוֹף דְּבָר בְּקִדְמָתוֹ :
גּוֹמֵל לְאִישׁ חֶסֶד כְּמַפְעָלוֹ • נּוֹתֵן לְרֹשַׁע רַע כְּרִשְׁעָתוֹ :
יִשְׁלַח לְקֶץ יָמָיו מִשִּׁיחָנוּ • לְפָדוֹת מַחְבֵּי קֶץ יְשׁוּעָתוֹ :
מֵתִים יִהְיֶה אֵל בְּרַב חֶסֶד • בְּרוּךְ עַד-עַד שֵׁם רַהֲלָתוֹ :

ORDE VAN DEN DIENST

LOFZANG.

PSALM 150.

Hallelloe-jah! Prijst God in Zijn heiligdom, prijst Hem in het uitspannel Zijner almacht! Prijst Hem in Zijne machtige daden, prijst Hem naar Zijne grenzelooze grootheid! Prijst Hem met bazuinschallen, prijst Hem met luit en harp! Prijst Hem met tamboerijn en rijendans, prijst Hem met snaren en fluit! Prijst Hem met helder klinkende bekkens, prijst Hem met dreunende bekkens! Al wat adem heeft prijze God, — Hallelloe-jah!
PSALM 116 vs. 12 TOT 19.

SLOTZANG.

Verheerlijkt worde God, d'Allevende, hoog worde Hij geprezen,
Die absoluut bestaat, en Wiens bestaan geen tijd tot
[maatstaf heeft;

Die eenig is, geen eenigheid is gelijk de Zijne;
Voor menschengesest verborgen, is Zijn grenslooz' eenigheid!
Hij heeft geen lichaamsvorm, is onlichaamlijk Wezen,
Geen nog zoo krachtig woord beschrijft Zijn heiligheid!
Voorafgaand aan 't Heelal, uit niets door Hem geschapen,
Was Hij de eerste, aan Zijn bestaan ging niets vooraf.
„Ziedaar den Heer van 't Al"; met luider stem verkondigt
Al, wat geschapen werd, Zijn groote koningsmacht.
Hij gaf profetengeest, den straal van Zijn genade,
Den mannen die Hij Zich tot roem en eer verkoos.
Doch onder Israël' stam wordt geen profeet gevonden,
Die Mozes evenaart aanschouwend Zijnen troon!
De leer der waarheid heeft Hij ons, Zijn volk geschonken,
Door Mozes, Zijn profeet, vertrouwd in gansch Zijn huis!
God ruilt Zijn wet niet in, verandert geen bepaling,
In verste toekomst blijft onwrikbaar nog Zijn woord!
Al ziende, kent Hij ook ons diep verborgen denken,
Ziet van den eersten kiem het eind van elke zaak!
Naar ieders werken schenkt Hij 't loon van Zijn genade,
Bestraft den booswicht ook voor 't geen hij heeft misdaan,
Hij zal op Zijnen tijd ons den gezalfde zenden,
Die elk bevrijden zal, die Zijne hulp verbeidt!
De dooden doet God eens door Zijne gunst herleven!
Zijn naam zoo roemrijk, zij in eeuwigheid geloofd!